

RECENZIJE I PRIKAZI

Michael Argyle

BODILY COMMUNICATION (second edition)

Methuen & Co., London and New York, 1988.

Istraživanje ljudske neverbalne ili tjelesne komunikacije začeto je istraživa-njem životinjskog, posebno majmunskog ponašanja. U kasnim pedesetim godinama u istraživanju ljudske neverbalne komunikacije ozbiljnije su se udružili etolozi, socijalni psiholozi i antropolozi. Jedan od organizatora Prve međunarodne konferencije o neverbalnoj komunikaciji (Oxford, 1967) bio je i autor ove knjige, znanstvenik koji je, dakle, od samih početaka prisutan na ovom području, autor mnogih knjiga i članaka (najviše o komunikaciji izrazom lica i pogledom). O njegovoj upućenosti svjedoči i opsežan popis relevantne literature, očekivan dio knjige koja je kritički pregled najvrednijeg što je objavljeno o neverbalnoj komunikaciji s raznih aspekata - antropologije, psihologije, psihijatrije, sociolingvistike i semiologije. Pred nama je drugo izdanje, u koje su uključeni i rezultati najnovijih istraživanja od 1975, kada je objavljeno prvo izdanje, do 1988 godine. Argyleov je pregled istodobno i kritički i objedinjujući (s čestim metaanalizama) i pristupačan (pisan pregledno i razumljivo, a bez neutemeljenih teza i pojednostavljen-

ja svojstvenih popularizatorskim pristupima ovom inače privlačnom području).

Pregledno su obrađeni kanali neverbalne komunikacije: mimika (facial expression), pogled ili motrenje (gaze), gesta i druge tjelesne kretnje, položaj tijela (posture), dodir, prostorno ponašanje (spatial behaviour), izgled (appearance), neverbalna vokalizacija i mirisi. U posebnim su poglavljima još obrađeni metodološki problemi istraživanja neverbalne komunikacije, životinjska komunikacija, kulturne razlike u neverbalnoj komunikaciji, izražavanja emocija i stavova, odnosi verbalnog i neverbalnog, neverbalni izrazi osobnosti te mogućnosti i važnost primjene znanja s tog područja. Ovakva je koncepcija zahtijevala zališnost - ponavljanje nekih rezultata i uopćenja. Ponavljanja će možda zasmetati onome tko knjigu čita od korica do korica, kao što ju je s velikim zanimanjem i užitkom čitao vaš prikazivač, ali omogućavaju da se ova knjiga upotrebljava kao priručnik koji sadrži podatke iz samo jednog od mnogih područja koja ona obuhvaća.

Budući da nije moguće ravnopravno prikazati obilnu gradu ove knjige, ograničit ću se na komentiranje suvremene (i Argyleove) terminologije te na odnos verbalnog i neverbalnog (sličnosti i razlike, filogenetske veze i zajedničko djelovanje u govornom događaju). Važnim smatram i Argyleovo nastojanje da upozori na mogućnosti primjene teorijskih znanja o neverbalnoj komunikaciji u poboljšanju društvenih odnosa.

Posebno poglavlje čini pregled glavnih pristupa neverbalnoj komunikaciji (u daljem tekstu NVK). Fiziolozi su potvrdili neurološko preplitanje automatskog i kognitivnog i u NVK. Socijalni psiholozi istražuju utjecaj učenja na NVK, odnos univerzalnog (urođenog) i kulturnog (naučenog, konvencionalnog) u NVK te upotrebu neverbalnih znakova u društvenim odnosima. Kulturološki pristup nalazi razlike u ponašanju etničkih skupina. Historijski pristup neke kulturne posebnosti u NVK objašnjava ranijim stanjima društva (primjerice, Japancima svojstveno kočenje izraza objašnjava se samurajskom tradicijom), sociološki pristup otkriva pravila ponašanja društvenih skupina, a antropolozi objašnjavaju veliku važnost NVK, posebno ritma, u obredima: obredne poruke, naime, obraćaju se prvenstveno podsvijesti i osjećajima.

Autor se kratko osvrće na pristup "goli majmun" nazvan po knjizi "The Naked Ape" Desmonda Morrisa, i u nas poznatog kao popularizatora tog znanstvenog područja. (U nas su objavljene dvije njegove bogato opremljene knjige: "Otkrivanje čoveka kroz gestove i ponašanje" (Manwatching), preveo Aleksandar Saša Petrović, Jugoslavija, Beograd, 1979. i "Govor tijela", (Bodywatching), prevela Maja Kotur, August Cesarec, Zagreb, 1988.). Ovaj je pristup

evolucionistički, što znači da inzistira na nalaženju sličnosti između životinjskog i ljudskog ponašanja. Argyle mu zamjera što zanemaruje da čovjek pristupa izražavanju smišljeno, od djetinjstva kontrolira svoj izraz da bi postigao neki cilj, da je ljudsko komuniciranje podvrgnuto jakoj socijalizaciji, što proizvodi velike lokalne razlike (konvencije) te da je govor znatno utjecao na obogaćivanje NVK, posebno one koja se u govoru obavezno javlja uz jezične znakove. U skladu sa svojom kritikom evolucionizma Argyle zadržava strogu podjelu na verbalno i neverbalno (tjelesno) ponašanje. Točnije, razlikuju neverbalno ponašanje od neverbalne komunikacije: prvo je nesvjesno, a drugo svjesno, namjerno i kontrolirano.

Argyle je usvojio uvriježeno gledanje na neverbalni sloj poruke kao na nešto što je tek uz verbalno. Ovakvo je gledanje moguće opravdati time da je kontekst iskaza lakše prepoznati u neverbalnom sloju poruke, pa vrijedi poistovjećivanje verbalno = tekst; neverbalno = kontekst, to jest ono što je uz tekst, što ga komentira ili uokviruje. Stara je zabluda semantike u tome što jezični znak "Čemu se smiješ?" tumači kao ŠTO iskaza, a sadržaj izražen neverbalnim sredstvima (ozbiljno, prijeteći ili kroz smijeh) kao KAKO iskaza, to jest način. Ovakva raspodjela ŠTO i KAKO na verbalno i neverbalno odražava viđenje u kojem verbalno uvijek ima prvenstvo, što izravno proturječi u knjizi objavljenom stavu da neverbalno ne samo da prethodi verbalnom, nego je i važnije za društveni život jedinke, kako životinjske tako i ljudske. Kako terminologija zamagljuje istraživane odnose pokazuje izreka poznatog fonetičara Abercrombiea, koju navodi i Argyle: "Govorimo vokalnim aparatom, ali razgovaramo cijelim

tijelom." Govor je izjednačen s verbalnim (jezičnim), a pridružen mu je samo dio tijela, ono što se u fiziološkoj ili artikulacijskoj fonetici zove govornim ili vokalnim aparatom, a ne spominje se ostali dio tijela, u koji spada i živčani sustav, s mozgom, organom bez kojega govora sigurno ne bi bilo. Verbalni je sloj govora lišen tjelesnosti, isključen iz pojma komunikacija tijelom (bodily communication).

Problemi s razgraničenjem verbalnog i neverbalnog najveći su, dakako, u vokalizaciji, koja u govoru nosi i jezikom oblikovane sadržaje. Vokalizacijom autor zove svaku proizvodnju zvuka ili glasanje uopće. Za fonetičara, koji uz termine vokalno i vokalnost automatski veže govor, u smislu isključivo ljudski, i samo govorne organe, to je na prvi pogled neprihvatljivo. Ali, Argyle ima na umu značenje *poziv*, pa je onda vokalizacija i ptičji zov i cvrčkovo glasanje trenjem krila i gorilino udaranje šakama u prsa. Posebno su zanimljive stranice koje govore o filogenezi vokalizacije te o enkodiranju i dekodiranju emocija i stavova u toma neverbalnom kanalu. Zvukovi proizvedeni (i opaženi) uzgredno - udisanjem, izdisanjem, napinjanjem ili izbacivanjem čega kroz usta te zaštitnim zatvaranjem dušnika ritualiziranjem su postali komunikacijski znakovi, najprije - pozivi. (Nastanak svih društvenih znakova objašnjava se ritualizacijom - tipiziranjem nekih prirodnih pokreta. Primjerice kostriješenje jest simptom opažene opasnosti ali i znak prijatnje; pavijanovo coktanje usnama znak je ugone.) Argyle dalje donosi obilje korisnih i zanimljivih podataka o obilježjima raznih vrsta novorođenčetova plača te o izražavanju i prepoznavanju emocija. Zanimljivi su i podaci o kulturnim razlikama u vokalizaciji. Primjerice Amerikanci imaju nizak osnovni ton

glasa (F₀), dok je u Nijemaca osnovni ton glasa u prosjeku viši. Dok je u Japanu ritam pretežno sredstvo uključivanja jedinice u skupinu (sinkronizacija, obezličavanje), a vokalni stil jasno pokazuje pripadnost spolu i društvenom statusu, u američkih crnaca ritam izražava osobnost i kompetenciju (*swing and swagger* način hoda, izraziti govorni ritmovi). Argyle se u svojoj znanstvenoj karijeri mnogo bavio razgovornim sekvencama, ali se ipak pretežno bavio vizualnim kanalima, posebno mimikom i gledanjem, pa mu govor nije uža specijalnost. Tako mu se u opasno pojednostavljenom kratkom prikazu proizvodnje govornih glasova omakla ova besmislena rečenica: "Zvučni konsonanti i vokali proizvode se usnama, jezikom i ustima." (str. 141). Na istoj je strani shema kojom govor izjednačuje s jezičnim znakovima i iz govora isključuje sve neverbalne obavjesti, čak i one koje su nošene verbalnim znakovima. Tako po njemu u govor ne spadaju vokalno signaliziranje emocija i stavova (paralingvistički elementi), osobna boja glasa i takozvani *accent*, to jest nestandardni izgovor kao obavijest o govornikovu porijeklu(!).

Ponavljjanje izraza, pauze, intonacijske oblike, rečenične naglaske, vremensku organizaciju (*timing*) ili ritam i uopće organizaciju govorne poruke Argyle navodi kao neverbalna sredstva izraza. No, baš se na nabrojenim elementima govora vidi da su verbalno i neverbalno isprepleteni ponegdje nerasčlanljivo. Verbalno i neverbalno ili se međusobno pojačavaju (oblikujući svojim različitim sredstvima istodobno isti sadržaj), najavljuju jedno drugo (obično neverbalni kanali upravljaju ili sinkroniziraju razgovor: signaliziraju preuzimanje ili davanje riječi, promjene u obraćanju, daju pov-

ratnu informaciju o prijemu i slično) ili kontrastnim porukama oblikuje složene sadržaje (u seksualnom su ponašanju neki elementi izvedeni iz agresije, a neki iz roditeljskog odnosa; šala, ironija i zadirkivanje izražavaju se tako da se raznim kanalima istodobno šalju proturječne poruke; retorička se uvjerljivost postiže kombinacijom znakova suprotih stavova - dominacije i podložnosti). U jednom nerasčlanjivom signalu mogu biti amalgamirane i verbalna i paralingvistička i neverbalna poruka. Neverbalna vokalizacija naznačuje gramatičke elemente - pauzom, intonacijskim oblikom, tempom (primjerice nezavisna je rečenica izgovorena brže). Rečenični naglasak može biti izveden promjenom glasnoće ili intonacije, pauzom, kratkim pogledom (oko 0,75 sek), pokretom ruke ili glave (*batons* ili udari) te dodirrom. Dodir je posebno afektivan, jer je filogenetski najstariji kanal i jer nije jasan kanal - uvijek uključuje povredu osobnog prostora, pa time i mogućnost agresije. Verbalno i neverbalno često mijenjaju svoje uobičajene uloge: emocije i stavovi izražavaju se verbalno; prozodija ili drugi tjelesni pokreti bitno određuju smisao verbalnog dijela poruke. Komplementarnost potvrđuju i sljedeći primjeri. Okolina govornog događaja (veličina, oblik i uredenost prostorije ili prostora, razmještaj ljudi, odjeća i značenje susreta) redovito temeljno određuje što će biti verbalizirano. S druge strane, tema razgovora utječe na količinu motrenja sugovornika i njihovu razdaljinu. Čitači TV - vijesti promjenu teme najave ili poprate vidljivijim pokretom tijela. Američki crnci obično iskaz završavaju traženjem potvrde o prijemu (OK?), što je posljedica u njih uobičajenog nedostatka neverbalnog potvrđivanja prijema (pogledom, kimanjem glave i sl.).

Posebnu vrijednost knjige vidim u autorovom nastojanju da upozori na

važnost kultiviranja komunikacije i neverbalnim sredstvima. Primjenjivost vještine neverbalnog komuniciranja očito je u djelatnostima kojima je komuniciranje - izravno ili preko audiovizualnih medija - u osnovi struke (medicinsko osoblje, nastavnici, turistički radnici, političari, zabavljači), no Argyle naglašava važnost tih vještina i za svakodnevno neprofesionalno ophođenje. Za medicinsko je osoblje važno da se koriste poznavanjem NVK i za otkrivanje osobnosti pacijenata i za djelotvorniju terapiju. Argyle daje korisne podatke o stereotipima i stvarnim mogućnostima procjene karaktera s pomoću izgleda i ponašanja, navodi razlike između muškog i ženskog ponašanja te osnovna obilježja ponašanja mentalnih bolesnika (shizofreničara, depresivaca i neurotičara). Zanimljiv je zaključak da su osobe koje više zanimaju druge osobe nego predmeti osjetljivije na neverbalne signale, a posebno vokalizaciju. (Većinom se to odnosi na žene.) Ljudi mogu biti bolji enkodori (izražajni), što su obično dominantne ličnosti, ekstrovertirani i ljudi vješti u ophođenju (kari-zmatske ličnosti, zabavljači, glumci) ili bolji dekodori (osjetljivi na neverbalne signale), što na nervno labilnije može imati i nepoželjne efekte.

Neverbalni su signali, kad se radi o nesvjesnom signaliziranju, simptomi. A budući da simptom jest ono što izražava ili je neposredno povezan s onim što izražava (index), Argyle upozorava na mogućnost obrtanja slijeda od-stanja-k-izrazu u slijed od-izraza-k-stanju. Namještanje izraza može spasiti osobe s poteškoćama u društvenim kontaktima: komunikacijskim treningom ili terapijom, posebno na razini neverbalne komunikacije prekida se krug neprilagođenog ponašanja koje samo sebe neprestano proizvodi i pojačava.

Povlačenje iz društva, smanjeno izražavanje, odmicanje od drugih i previše samodoticanja signali su društvene neprilagodivosti. Takve osobe ne šalju dovoljno pozitivnih neverbalnih signala (smješeno, otvoren pogled, bliskost - dakako, ne prenapadna, ugodan i dovoljno glasan glas), koji time što označavaju entuzijazam, uspješnost i zadovoljstvo te pozitivne (poželjne) crte ličnosti mogu uobličiti kvalitetnije susretanje. Vještina se razgovaranja počinje učiti već u ranom odnosu majke i djeteta tako što se uči kada i kako preuzeti aktivnu ulogu i kako odgovoriti na majčine neverbalne signale. No, nije nikad dovoljno naglasiti važnost stalnog usavršavanja te vještine, neprestanog pažljivog osmišljavanja tuđeg i osvještavanja vlastitog ponašanja. Njegovanje vještine ophođenja važno je za oblikovanje kvalitetnijeg društvenog života, zdravog društva zdravih (zadovoljnih) pojedinaca.

Stari su teoretičari spoznali veliku važnost neverbalnog u javnom nastupu (snažan i lijep glas, prikladne geste i tjelesni stav i slično). No, danas se više nego ikad obraća pažnja neverbalnim porukama. Jasno je zašto je takozvani "tip A" uspješan tip čovjeka: djeluje uvjerljivo i privlačno, jer odašilje signale koji su suprotni znakovima odbojnih (negativnih) emocija, laganja i potčinjenosti. Nasuprot povišenom osnovnom tonu glasa (koji je izraz straha, potčinjenosti i jake ljutnje te neiskrenosti), oklijevanju u govoru, kraćim govornim odsječcima i uopće sporijem govorenju (znakovi laganja ili neiskrenosti), nazalnom, dahtavom, grlenom glasu i glasu siromašnom rezonancijom, znakovi uvjerljivosti jesu: niski osnovni ton glasa (F_0) kombiniran s pojačanom glasnoćom, što pridonosi voluminoznosti glasa, tečno govorenje i pri tom još povećano vrijeme gledanja u sugovornike, više gestikulacije i

mimike. Svojstva uvjerljivog govorenja po-klapaju se sa svojstvima ponašanja dominantne osobe - osobe koja teži izdvajanju, zahtijeva veći osobni prostor i primjereno tome govori glasnije. Uvjerljivost se postiže umješnim kombiniranjem znakova dominacije (glasnoća, povećano motrenje, izrazita opuštenost) i potčinjavanja (povlađivanje i znakovi dobrohotnosti). Takozvani spontani aplauzi auditorija govorniku zapravo su učinjeni, iznudeni govornikovom vještom upotrebom neverbalnih pokazatelja retoričkih poanti.

Argyleovo zauzimanje za osposobljavanje u neverbalnoj komunikaciji može izazvati dilemu koja prati retoriku od njezinog nastanka: ne uklanja li se tako i zadnja mogućnost provjeravanja nečije iskrenosti. Uvježbani u neverbalnoj komunikaciji imaju veću moć kontrole nad kanalima kojima inače "otječu" nesusjesni signali (leaky channels). Umješna upotreba znakova koji djeluju izravno i uglavnom na emocije, a snažno uključuju konotaciju iskrenosti i prirodnosti, a to su neverbalni znakovi, moćnija je od verbalnog izraza. Djelovanje verbalnog izraza u tom je smislu oslabljeno time što traži kognitivnu obradu, pretraživanje mogućih implikacija poruke, pa prema tome i odgođene reakcije. Ova stara dilema previše uvažava mišljenje da se širenjem govorničke naobrazbe povećava i broj mogućih manipulatora. Zaboravlja se pri tom da poboljšanje društvenog života s pomoću komunikacijske naobrazbe i povećanje broja sposobnih komunikatora znatno smanjuje mogućnost uspjeha eventualnih manipulatora.

Zanimljivo je da je rezultat istraživanja koji govori da s rječitošću (to jest uglavnom s obrazovanjem) raste i

profinjuje se i upotreba neverbalne vokalizacije u govoru prokomentiran kao neočekivan. To potvrđuje predrasudu o vječnoj primitivnosti neverbalnog izraza. No, neverbalni se izraz često potvrđuje kao nezamjenjiv i važan: ako su poruke verbalnih i neverbalnih kanala proturječne, više se vjeruje onome što signaliziraju ruke, stopala, koža i boja glasa (leaky areas). Neverbalni su znakovi, kaže Argyle, u osnovi izraza svih umjetnosti; njima se izražava riječima neiz-

recivo - protok energije, sukob, napetost i opuštanje. Njima se oblikuju izrazi emocija i stvaraju složene kompozicije oblika koje su u stanju izazvati osjećaj lijepog. Ono neprevodivo u visokoorganiziranom pjesničkom govoru rezultat je verbalnim iskustvom obogaćenog povratka osnovnim iskustvima tijela u prostoru, vremenu i ranijim oblicima komunikacije.

Ivan Ivas